

Inhoud

Spanje	9
Frankrijk	81
Verenigd Koninkrijk	129
Zweden	185
Finland	221
Noorwegen	249
Gemiste aansluitingen	273
Dankwoord	295
Noten en beknopte bibliografie	297
Register	305

Spanje

1 februari 2016, Ceuta. 35° 54' N. Als ik vanaf Monte del Renegado naar het zuiden kijk, zie ik heel Afrika als een uitgerolde kaart in de verre schittering verdwijnen.

Mijn blik strandt op het Rifgebergte: de Boanan en de aangrenzende bergen, achter Tétouan, bijna vijftig kilometer naar het zuiden. In mijn gedachten strekt het uitzicht zich voorbij de kalkstenen toppen uit naar het verzengende zand van de Sahara, en daar weer achter in de richting van de Sahel, dat smalle reservaat. Het is meer dan verbeelding; ik voel het eerder dan dat ik het voor me zie. De Congo-delta ligt donker en geurig te wasemen vóór de grote waterscheiding op de drempel van het zuidelijk deel van het continent. En mijn gedachten reiken nog verder, voorbij de zeemist waar de verzengende Namibwoestijn en de ijzig koude Atlantische Oceaan elkaar raken; ik zie voorbij het moerasland van de Okavango en de zuidelijke savanne helemaal tot aan de velden van de Kaap.

Het stof en het vocht van Afrika zitten in het vlees van twee miljard vogels, die aan de trek naar het noorden beginnen. Ze zijn weliswaar Europees van geboorte, naar hun aard zijn ze Afrikaans. Elke pees of spier die ze hiernaartoe heeft voortgestuwd, alle brandstof die ze voor hun reis hebben opgevet plus het grootste deel van de verentooi waaraan ze hun luchtwaardigheid ontleen, alle dragen ze Afrika in zich. Vogels die in een Engelse akker of Finse *aapa* aan hun einde komen, voeren een vleugje regenwoud naar noordelijke regionen mee, en hun nageslacht neemt het later in het najaar weer mee terug. Ik kijk naar het zuiden alsof ik ze in de ogen wil kijken. Ik heb het gevoel dat sommige vogels er al zijn... boerenzwaluwen misschien, dungezaaid op deze beboste hellingen. Ze belagen de

schaapskuddes van Marokko, dat van hieruit net niet te zien is. Andere moeten de dalen van de Atlas nog zien te bereiken, de meeste wacht de confrontatie met de dorstig makende woestijn van de Sahara. Met honderden miljoenen tegelijk fleuren ze de acacia's in Niger en Mali op. In nog grotere aantallen stijgen ze op uit de rietlanden van de grote delta's en zwoegen ze noordwaarts door het druipende bladerdek van Gabon en Kameroen.

Hier, op het uiterste noordpuntje van het continent, wordt de frisse lucht opgestuwd, waardoor de scherpe zoete geur van kruiden en geitenkeutels je neus binnendringt, terwijl er libellen verschijnen, die zich door de wind laten meevoeren. Ik kijk naar het noorden en laat mijn blik over de wazige witte gebouwen van Ceuta en de met een fort bekroonde Monte Hacho glijden. Met de zon in de rug zie ik aan de overkant van de Straat van Gibraltar de koele kleuren van Europa. Dat is meteen ook het verschil tussen de twee continenten. Afrika: wit, helwit en heilig paars; Europa: de weerkaatsing van de Afrikaanse zon in ruwe saffier en smaragd. Ze worden gescheiden door een zee-engte die vandaag denimblauw is en te onrustig om het licht van de zon te weerkaatsen, maar niet ruig genoeg om het blauw van de ionosfeer de diepte in te sleuren.

Vandaag zijn er geen vroege boerenzwaluwen. Maar terwijl de lucht opwarmt, breidt het aantal libellen zich uit tot enkele tientallen en daarna honderden: glazenmakers, hier tot wasdom gekomen, maar klaar om de engte naar Europa over te steken wanneer de tijd rijp is, wanneer windrichting en temperatuur het toelaten. De patronen die ze om ons heen weven doen denken aan borduursel, tussen witte affodil geknoopt alsof insect en bloem samen aan een onzichtbaar kanten niemendalletje werken.

We waren hiernaartoe gekomen, Jane, José en ik, via de Arroyo de Calamocarro, een rotsachtige rivierbedding die, weggestopt in de kloven van de lagergelegen hellingen, door een bos vol oleander, wilde olijf en kurkeik loopt. José, een echte Ceutí, liet ons maar al te graag de plaatselijke specialiteiten zien, waaronder Afrikaanse vogelsoorten die je nergens anders in Spanje vindt. Hij hoorde iets in een bos gigantisch hoge rietkragen, een triller van drie tonen die in mijn oren klonk als het getsjirp van een grasparkiet, maar dan met een warm, lijsterachtig timbre.

‘Hoor! Bulbuul!’ Het is een Perzisch woord, ontleend aan de Arabische naam voor de niet-verwante nachtegaal en verbasterd door de Britten en de Spanjaarden. De ongeveer 130 bulbuulsoorten zijn overal in Afrika, het Midden-Oosten en Azië te vinden. Deze, de grauwe bulbuul, *Pycnonotus barbatus*, riep ergens achter ons, aan de overkant van het nauwe dal van de *arroyo*. We draaiden ons om, maar hij bleef verborgen in een woekerende wilde olijf.

Het opgedroogde stroompje maakte geen geluid, maar overal om ons heen klonk het waterige gekwinkeleer van kanariegezang, dat de hele nog onbezette geluidsniche leek te domineren. Verschillende mannetjes zongen vanaf een hoge plek in het natuurlijke amfiteater van het lage deel van de Calamocarro. Uitzinnig stootten ze met een snel siggeluid hun gebruikelijke hoge twinkeltönen uit, als uit een lekkende decompressieklep. Toen ik mijn kijker er op een richtte, zag ik iets wat op een gele pruim leek, opgezwollen alsof hij op het punt stond om uit elkaar te spatten, in een boogje heen en weer wiegend om zijn riedeltjes over het dal uit te strooien.

‘*Herrerillo!*’ riep José toen hij een paar vogels zag, kleiner nog dan de kanaries, die vanuit een eucalyptus over ons heen naar een kleine struik langs het pad vlogen. Het was een vogel die ik graag wilde zien, want sinds mijn laatste bezoek aan Noordwest-Afrika was het DNA van de bescheiden Tenerifepimpelmee tot in detail bestudeerd. Al in 1841 beschreef Charles Lu-

cien Jules Laurent Bonaparte (1803–1857), vorst van Canino en Musignano en een neef van Napoleon, deze aparte pimpelmeessoort, die voorkwam aan de overkant van de Middellandse Zee. Bonaparte was als kind naar Rome gevlucht, waar hij de bescherming genoot van paus Pius VII en een liefde voor ornithologie opvatte. Na de val van zijn oom vestigde hij zich uiteindelijk in Philadelphia, om er zijn vierdelige boekwerk *American Ornithology* te schrijven, waarin veel soorten voor het eerst wetenschappelijk zijn beschreven. Een ervan is *Chroicocephalus philadelphia*, de kleine kokmeeuw, in het Engels ‘Bonaparte’s gull’.

Bonaparte zag wat ik hoopte te zien: een vogel met een duidelijk ander uiterlijk dan dat van de pimpelmees die ik van thuis kende. Terwijl ze dan weer wel en dan weer niet te zien waren, zoals verwacht hyperactief en nieuwsgierig, zag ik dat hun rug en vleugels dezelfde ultramarijntint hadden en hun kop een donker masker dat in het ochtendlicht bijna zwart leek. Wat omvang, gedrag en verenpatroon betreft waren ze niet te onderscheiden van de pimpelmees die ik gewend was. Maar de ‘in-kleuring’ van het patroon deed een variant vermoeden die genetisch al heel lang was afgescheiden van zijn Europese tegenhanger. In 2005 analyseerde een groep Amerikaanse wetenschappers onder leiding van Frank Gill – die toevallig aan een universiteit in het Philadelphia van Bonaparte werkte – het DNA van de vogels om uit te zoeken hoe de mezenfamilie was geëvolueerd en wat hun taxonomische verwantschap was. De resultaten waren verrassend. De mezen deelden de wetenschappelijke naam *Parus* sinds Linnaeus die in 1758 had gemunt. Nu bleken ze toch niet zo nauw verwant en zo kregen de vertrouwde, uit onze tuinen bekende soorten nieuwe geslachtsnamen. *Parus* bleef voorbehouden aan de koolmees, *Parus major*, terwijl de zwarte mees *Periparus* heet. De pimpelmees is *Cyanistes*, naar het Oud-Griekse *kuanos*, dat ‘donkerblauw’ betekent, ‘cyaan’. Vervolgens bestudeerden moleculair biologen uit Duitsland en or-

nithologen uit Tenerife *Cyanistes* in 2008 nog nauwkeuriger en constateerden ze dat de variant uit Afrika en van de Canarische Eilanden genetisch zo van de Europese pimpelmezen verschilde dat hij als aparte soort moest worden beschouwd: *Cyanistes teneriffae*, de Tenerifepimpelmees.

‘Eén continent, twee smaken,’ zegt José terwijl we op het licht hellende koepeldak van de *fuerte* staan, het half verzonken fort dat als een enorme pillendoos de top van de Monte del Renegado domineert. Het doodsmasker van de Jebel Musa ligt een weinig verder naar het westen dan de afstand waarover je de roep van een raaf kunt horen. Hier noemen ze de Jebel ‘La Mujer Muerta’ (de dode vrouw). De dubbele top van haar hoofd en borst, haar gesloten ogen, de traan op haar hoekige wang, haar perfect geproportioneerde neus, lippen en kin en kuiltje in de hals, de gevouwen handen op haar borst, opgetrokken terwijl ze haar laatste adem uitblaast: ze zijn zichtbaar voor de bewoners van deze Spaanse enclave, maar niet voor de Marokkanen, hoewel ze op hun grondgebied ligt.

‘Roofvogel!’ roept Jane vanaf de kring vlakke aarde rond het fort.

‘*Ratonero moro!*’ José determineert hem als een arendbuiszard. Hij had al gehoopt dat er we er een zouden zien, een soort die hij in de loop der jaren nauwgezet heeft bestudeerd door gebiedsgrenzen en nestlocaties in kaart te brengen. De arendbuiszard is iets eleganter dan de gewone buiszard, die, zoals José aan Jane uitlegt wanneer die ernaar vraagt, hier juist een zeldzaamheid is. Op lange, rechte vleugels, die zilverkleurig schitteren in de zon, zweeft hij onder ons vandaan weg, bezien vanaf ons hoge uitzichtpunt.

Ik wilde weten waarom José, toen we elkaar gisteravond voor het eerst ontmoetten, in de receptie van ons hotel was komen

opdagen in iets wat eruitzag als een lange, geborduurde, turquoiseblauwe zijden jurk, met bleke foundation die niet op kon tegen zijn stoppelbaard en knalrode rouge ter grootte van een euromunt op elke wang. Jane en ik waren twee uur eerder aangekomen en hadden al snel door dat er iets stond te gebeuren. In de korte schemering keken we vanaf het balkon van ons hotel in oostelijke richting naar de Monte Hacho, het verste puntje van Ceuta dat in zee steekt. Recht vooruit, zo'n vijftien kilometer naar het noorden, koesterde de roze kaak van Gibraltar zich in het avondlicht. Aan de linkerkant werd ons uitzicht geblokkeerd door een appartementencomplex, waartegen de lokfluitjes en glissandi van een stuk of twintig zwarte spreuuwen weerkaatsten die, zwart als kool in de avondgloed, als nepbladeren aan de antennes op de daken leken te groeien. De gebouwen trechterden en weerkaatsten straatgeluiden. We werden ons bewust van een nog grotere verzameling zielen zes verdiepingen beneden ons, uit het zicht: een sigeluid als golven op een kiezelstrand, dat aanzwol tot een geroezemoes van begroetingen en gebabbel, en een lang, traag crescendo alsof een dreunende grote trom elk moment in een climax kon uitbarsten.

Wat ook prompt gebeurde. Er ging een gejuich op, onderbroken door een ander trommelgeluid, dat overging in een gestaag ritme, om de tel afgewisseld door het geluid van bekkens. Een paar maten van het simpele ritme waren de voorbode van een op onze hoogte onverstaanbare aankondiging, gedeclameerd in de stijl van de spreekstalmeester van een variété-theater. De aankondiging werd ontvangen met geroep, gelach en gejoel, die op hun beurt werden onderbroken door weer een ander percussieritme: dat van een luide, rauwe *paso doble*. Een koor begon te zingen. Eerst klonk het nog ongepolijst en onzuiver, maar naarmate ik aan de akoestiek gewend raakte en mijn oor de vervormingen en de nagalm eruit filterde, onderscheidde ik een fraaie tenor en complexe harmonieën. Elk lied werd met gejuich en gelach onthaald, totdat de voorstelling

uiteindelijk culmineerde in een door iedereen uit volle borst meegezongen ‘Delilah’ van Tom Jones, eigenlijk ook een soort fandango.

Ik moest een telefoontje plegen. José Navarrete Pérez (in Ceuta de vertegenwoordiger van de Spaanse vogelbescherming, SEO BirdLife) en ik hadden per e-mail afgesproken dat ik hem zou bellen zodra we waren aangekomen, om de plannen voor onze tocht van vandaag te maken.

‘We zitten in Hotel Ulises.’

‘Ik ben in de buurt, ik zie je zo in de receptie.’

Toen we op de begane grond aankwamen, zagen we alleen een paar zojuist gearriveerde Japanners en een stel van middelbare leeftijd in zijden djellaba’s. Ik stelde Jane voor en José zijn partner, Antónia, die een perzikkleurige djellaba aanhad en op haar hoofd een tiara van gouden kettinkjes droeg. José, een lange, slanke man van in de vijftig met een roofvogelblik en dun, kort, grijs haar, verontschuldigde zich voor zijn schorre stem: hij had de hele middag gezongen. Antónia legde uit dat de carnavalsweek net was begonnen en verontschuldigde zich omdat ze naar hun gezelschap terug moesten voor de volgende set. José legde uit waar hij ons zou komen ophalen en dat we de volgende ochtend – inmiddels dus vanochtend! – om negen uur moesten uitkijken naar een groene Hyundai.

We lopen terug naar waar José de auto geparkeerd heeft en hij verklaart dat vogels en carnaval zijn grootste passies zijn.

‘Onder Franco was carnaval verboden,’ zegt hij, ‘en daarom zongen we als kind alleen met kerst. Cádiz was de enige stad waar je nog een beetje *canto carnavalesco* had, achter gesloten deuren. Ik mocht graag zingen met kerst, en toen we weer carnaval mochten vieren, namen we hier in Ceuta de stijl van Cádiz over. Ik was verkocht. Mijn groep zingt *chirigotas*, straatliederen met elk jaar

een andere grappige, satirische tekst. Gisteren hadden we een try-out, maar het draait allemaal om het grote evenement dat over een paar dagen plaatsvindt. Dan nemen zes groepen hier uit Ceuta en vier van de overkant van de Straat van Gibraltar het tegen elkaar op in de Concurso de Agrupaciones Carnavalescas.’

‘Hoelang ben je al geïnteresseerd in vogels?’ vraag ik.

‘Al mijn hele leven. Ik was een *pajadero*.’

Dat woord, slang voor ‘vogelaar’, had ik al eerder gehoord. Toen ik in Doñana een keer hielp bij een flamingotelling, kreeg ik het verwijt dat ik een echte *pajadero* was omdat ik de telling onderbrak om een zangvogel te determineren die onzichtbaar in een struik zat. Maar de echte betekenis van het woord is ‘vogelvanger’.

‘Je weet wel, met netten,’ zei José, waarmee hij een einde aan alle twijfel maakte.

‘Ving je ze voor de verkoop, voor de handel?’

‘Nee, om ze op te eten. Vooral vinken, hier in het struikgewas. Maar toen ik achttien werd, moest ik in dienst en kon het niet meer. Dus ben ik ze maar gaan bekijken en erover gaan lezen, waardoor ik ontdekte dat ik dat veel liever deed. Ik heb negenentwintig jaar in het leger gezeten, maar nu besteed ik al mijn tijd aan vogels kijken en erover lezen.’

2 februari, Straat van Gibraltar. 36° 02' N. Het zeeoppervlak rimpelt licht, als de zijdezachte fyllietstenen die we gisteren in de droge bedding van de Arroyo de Calamocarro zagen. Ik bevind me in de luwte van de schoorsteen aan bakboord van de Passió per Formentera, een veerboot van rederij Baleària, en kijk in zuidelijke richting naar Ceuta en La Mujer Muerta. Dan wend ik mijn blik naar het westen en zie de symmetrie in de bergen die vanuit het zuiden aan komen rollen en onder het wateroppervlak duiken, waarna ze aan de Europese kant weer omhoogkomen. Samen vormen ze wat geologen de Betische Cordillera noemen. Geologen hebben een ander tijdsbesef. Ze zien de